

Литвинчук Л. М. доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-5085-4499>

ЦІННІСНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті розкривається питання ціннісної складової формування особистості в освітньому просторі. Наголошується на тому, що варто в освітніх закладах приділяти увагу формуванню ціннісної складової школяра в умовах сьогодення, оскільки це є важливим чинником для його духовного розвитку. У зв'язку з цим провідного значення у формуванні духовно-моральних цінностей набуває світогляд особистості, на основі якого формується система ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: цінності; освітній простір; ціннісні орієнтації; смисложиттєві орієнтації.

Вступ.

Ціннісна складова формування суб'єкта освітнього простору в умовах сьогодення є важливим чинником для його духовного розвитку. У зв'язку з цим провідного значення у формуванні цінностей набуває світогляд особистості, на основі якого формується система ціннісних орієнтацій. Гуманістична мораль, національна свідомість і самовідданість особистості зумовлюють усвідомлення найважливіших цінностей життя. Фундаментальні духовні цінності людства - гуманізм, свобода, справедливість, національне примирення, збереження природи - у сучасній школі мають стати домінантою виховного процесу.

Проблема ціннісних орієнтацій особистості відображена у філософській, соціально-психологічній, педагогічній і мистецтвознавчій літературі. В умовах особистісно орієнтованого підходу до виховання, мета якого спрямовується до формування й розвитку особистісних цінностей, процеси формування ціннісних орієнтацій набувають важливого значення. Вони обумовлені гуманістичною педагогікою з визначенням унікальності особистості в її духовному зростанні. З огляду на це важливим і актуальним є концептуальне осмислення процесу дослідження ціннісних орієнтацій суб'єкта освітнього простору.

Мета дослідження. Мета статті полягає у висвітленні підсумків емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій особистості школяра в освітньому просторі.

Теоретичне підґрунтя.

Розвиток відчуттів молодшого школяра є найважливішою умовою всебічного розвитку особистості, але «гармонійний

розвиток особистості зовсім не означає, що в емоційному світі дитини панує спокій, що в особистості школяра не виникатимуть ніякі конфлікти. Наприклад, конфлікт між прагненням до задоволення і почуттям обов'язку, між особистими прихильностями і суспільними вимогами, між особистою симпатією і відчуттям справедливості і т.д. Погано, якщо такі конфлікти не виникатимуть у внутрішньому світі школяра і все у нього проходитиме без боротьби, без внутрішніх суперечностей» [5]. У рамках навчальної діяльності складаються психологічні новоутворення, які характеризують найбільш значущі досягнення у розвитку школярів і є фундаментом, які забезпечують розвиток на наступному віковому етапі. [6, с. 69-70]. Ієрархія цінностей, таким чином, вибудовується виходячи з здатності об'єктів приносити задоволення або незадоволення. А. Мейнонг зводить поняття цінності до можливості переживання якогось суб'єктивного «почуття цінності» [8, с. 10]. І.С.Кон також зазначив, що основним механізмом смисложиттєвого пошуку підлітків є ідентифікація себе з видатними однолітками, які є реальними людьми або персонажами художньої літератури [2].

Болгарський дослідник В. Момов протиставляє цінності цільові (бажані, можливі) і цінності існуючі (або актуальні) [7, с. 35]. При подальшому аналізі цільових цінностей він класифікує їх на власне цінності-цілі, цінності-ідеали, цінності-бажання і цінності належного (нормативні цінності). У ряді досліджень поняття «ціннісні орієнтації особистості» по суті збігається з термінами, що характеризують мотиваційну або смислову сферу. Приміром, А. Маслоу фактично не розділяє поняття

«цінності», «потреби» і «мотиви», В. Франкл - «цінності» і «особистісні смисли». У теорії А. Маслоу групи цінностей утворюють вертикальну ієрархію. За його словами, потреби та цінності «представляють собою не дихотомію, а узгоджену ієрархію, тобто вони залежать один від одного» [4, с. 301]. Ціннісні орієнтації є загальними регуляторами людської поведінки та виявляються в усіх сферах людської діяльності [3].

Е. Шпрангер підкреслює, що зміст людської душі не може бути зведене до суб'єктивних цінностей, який визначається за допомогою емоційної регуляції. За його словами, душа людини відображає і об'єктивні цінності, що виникли в історичному житті, які за своїм змістом та значенням виходять за межі індивідуального життя, ми називаємо духом, духовним життям або об'єктивною культурою» [1, с. 355 - 356]. Ціннісна сфера особистості, таким чином, у психології має двоїстий характер, включаючи як суб'єктивні оцінки, так і існуючі в суспільній свідомості норми і уявлення.

Методи дослідження.

Емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій школярів проводилося на базі ЗОШ І-ІІІ ступенів міста Києва. У дослідженні брали участь учні 3 і 4 класів. Загальна вибірка складає 45 учнів. Для визначення ціннісних орієнтацій школярів в освітньому процесі було застосувати ступні методики: Методика Ш. Шварца «Ціннісний опитувальник»; «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО), Д. Леонтєва; Методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації».

Перевага методики Ш. Шварца полягає в тому, що вона дає змогу вибудувати не лише ціннісну ієрархію, але виявити пріоритети мотиваційних блоків, тобто ті основні цілі, які стоять перед респондентами. Таким чином, методика дає змогу одночасно виявляти як когнітивні, так і мотиваційні змінні. Розширений порівняно з іншими методиками список цінностей та принципи їх дослідження, які лежать в основі методики, дають можливість вивчати цінності і як змістові, і як емоційно-мотиваційні утворення.

Тест «Смисложиттєві орієнтації» (методика СЖО) Д. Леонтєва дозволяє оцінити джерело сенсу життя, який може бути знайдений людиною або в майбутньому (мети), або в сьогоденні

(процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя.

Методика дослідження ціннісних орієнтацій є технікою, спрямованою на вивчення індивідуальних або групових уявлень про систему значимих цінностей, що визначають найбільш загальні орієнтири їх життєдіяльності. Особливість методики полягає в тому, що шкалування фіксованого і заздалегідь відомого набору об'єктів (цінностей) по заданим інструкцією шкалами (наприклад, «найбільш характерні для Вас», «найбільш характерні для Ваших друзів» і т. П.) відбувається за допомогою процедури ранжування або за допомогою парного порівняння. Зазвичай при проведенні методики передбачається, що в ситуаціях, коли у респондентів немає підстав для фальсифікації результатів, ранжування дійсно відображає реальне співвідношення між суб'єктивною значущістю відповідних цінностей. М. Рокіч розрізняє два класи цінностей - термінальні і інструментальні. Термінальні цінності М. Рокіч визначає як переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування (наприклад, щасливе сімейне життя, мир у всьому світі) з особистої і громадської точок зору варта того, щоб до неї прагнути. Інструментальні цінності – як переконання в тому, що якийсь образ дій (наприклад, чесність, раціоналізм) є з особистої або громадської точок зору кращим у будь-яких ситуаціях. По суті, розведення термінальних і інструментальних цінностей відтворює вже досить традиційне розрізнення цінностей-цілей і цінностей-засобів.

Результати і обговорення.

З поміж всіх цінностей безпека школярів займає перше місце - 96% (див. графік 1). Це свідчить про те, що безпека родини і близьких людей, почуття приналежності та справжня дружба посідає головне місце в особистості. Насолода займає друге місце – 80%. Саме задоволення своїх бажань та отримання радості від життя діти визначили як одну з головних цінностей. Стимуляцію 75% дітей також виділили. Для дітей цього віку дуже важливі позитивні емоції, і саме в пошуках нових та гострих відчуттів вони отримують задоволення. Соціальна влада знаходиться на самому нижчому рівні серед всіх цінностей – 46%. (див. графік 1).

Ціннісні орієнтації учнів за методикою «Ціннісний опитувальник Шварца»

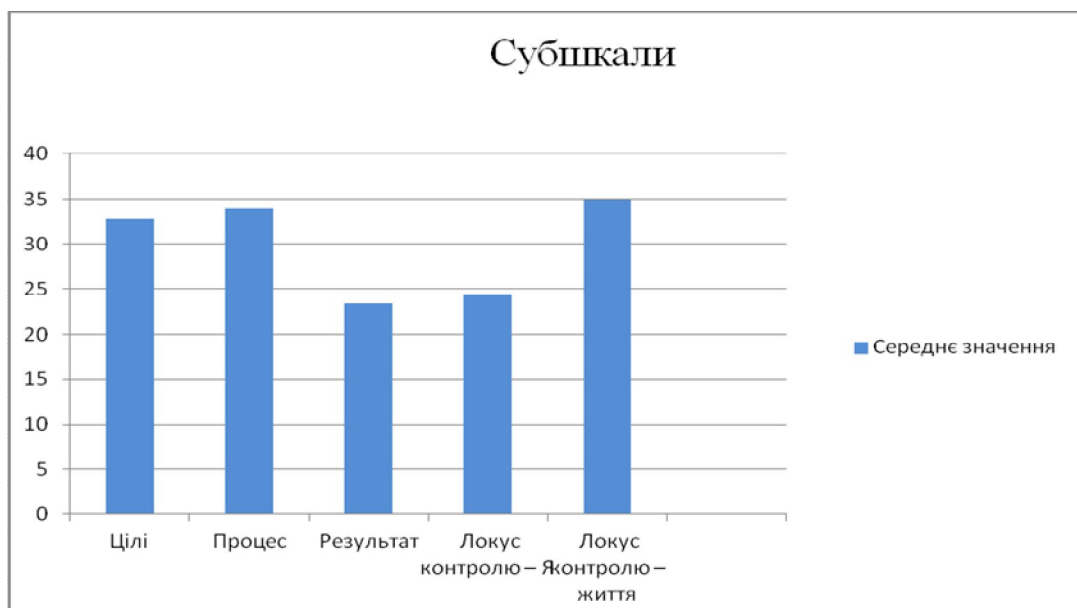


Виходячи з результатів тесту «Смисложиттєві орієнтації» можна сказати, що найбільше значення має локус контролю-життя (див. графік 2). Це є свідченням того, що школярі мають переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Діти володіють високим рівнем суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Більшість досліджуваних вважає, що більшість важливих подій у їхньому житті було результатом їх власних дій, що вони

можуть ними керувати і відчувають відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому. Як правило, особистості з високими показниками суб'єктивного контролю володіють емоційною стабільністю, наполегливістю, рішучістю, відрізняються товариськістю, хорошим самоконтролем і стриманістю.

Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя посідає друге місце. Зміст цієї шкали збігається з відомою теорією про те, що єдиний сенс життя полягає в тому, щоб жити.

Смисложиттєві орієнтації за тестом «Смисложиттєві орієнтації» Д. Леонт'єва



Питання психології

Представляємо аналіз отриманих показників та результатів методики М. Рокича «Ціннісні орієнтації». З таблиці (див. табл. 1.) видно, що найбільшу перевагу термінальних цінностей досліджувані віддають продуктивності життя

(максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), впевненості в собі (внутрішня гармонія, свобода від сумнівів) і творчості (можливість творчої діяльності).

Таблиця 1.

Середнє арифметичне значення термінальних цінностей за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Середнє арифметичне	10,3	11,05	7,5	11,65	9,45	9,95	10,7	10,7	9,6	10,8	13,2	11,15	11,85	9,55	10,5	12,1	13,15	12,95

Виходячи з табл. 1, найменша перевага з великим відривом від інших цінностей, досліджувані віддають здоров'ю (фізичному і психічному). Сама по собі низька значимість є типовою для цього віку. Справа в тому, що школярам, що не володіють в цілому фізичними вадами, завжди було властиво ставитися до свого здоров'я швидше легковажно, ніж серйозно. Не відчуваючи проблем з фізичним станом, і не замислюються про небезпеки щодо цього питання.

Дуже здивував вибір такої цінності, як «творчість» (можливість творчої діяльності). Поняття творчості для сучасних школярів розмито, в сучасному суспільстві воно втратило своє значення, як створення чогось нового, нестереотипного, оскільки в суспільстві різко впав престиж науки, мистецтв і культури. Але як виявилось, така ціннісна орієнтація, як «творчість» посідає всього на два ступені нижче найголовнішої цінності - продуктивності життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).

Перше місце у виборі ціннісних орієнтацій займає продуктивність життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей). Це говорить про те, що школярі прагнуть повністю вичерпати запас своїх сил, можливостей, умінь, навичок. Встигнути в цьому житті багато чого побачити, багато чого встигнути. На цій стадії розвитку може проявлятися зайва амбітність. Вони прагнуть бути самостійними, незалежними, хочуть довести, що все зможуть домогтися самі, без чийі-небудь підтримки.

На другому місці термінальних цінностей віднесено «впевненість в собі» (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів). Не дивно, що ця ціннісна орієнтація потрапила в список бажаних, тому що в силу віку діти знаходяться в пошуках самих себе і того, як вони будуть сприйняті своїм оточенням. Неабиякої ролі відіграють зовнішні атрибути. Тому діти прагнуть до самовпевненості, до здатності бути і жити в своєму суспільстві і відповідати нормам та правилам цього товариства, кола однолітків.

Таблиця 2.

Середнє арифметичне значення інструментальних цінностей досліджуваних за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Середнє арифметичне	12,55	8,4	12,4	11,95	10,75	10,4	9,9	10,55	11,3	10,05	12	10,9	13,3	11,1	10,8	9	12,65	11,1

З таблиці (див. табл. 2) видно, що найбільшу перевагу інструментальних цінностей школярі віддають акуратності (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах; високим запитам (високі вимоги до життя і високі домагання); ефективності в справах (працьовитість, продуктивність в роботі). Найменшим значенням вибору цінності є вихованість

(гарні манери); чесність (правдивість, щирість). Мабуть, перевагу такої інструментальної цінності, як акуратність (охайність, вміння тримати в порядку речі, порядок у справах), і термінальної цінності впевненість в собі, говорить про те, що діти заклопотані соціалізацією.

Так само є взаємозв'язок між інструментальною цінністю «ефективність в

справах» (працьовитість, продуктивність в роботі) і термінальною «продуктивність життя» (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).

Говорячи про високі запити школярів (високі вимоги до життя і високі домагання), можна побачити наступне: високі запити більшістю школярів сприймаються, як щось позитивне, як позитивна характеристика особистості. А високі домагання можуть означати, що досліджувані оцінюють себе і свою діяльність вище, ніж інші, вважають себе краще в чомусь (не виключено, що об'єктивно). Для більшості школярів неприпустимо пониження їх здібностей. Відчувати себе гірше когось неприємно, важливою є висока самооцінка.

Ймовірно, значення «чесність» (правдивість, щирість) у виборі школярів пов'язано з розумінням цієї якості в сучасних соціальних умовах, коли процвітають обман і шахрайство, коли люди стають гранично обережними і недовірливими. На жаль, парність в широкому сенсі, абсолютна правдивість, щирість у всьому дуже рідко зустрічається. Напевно, тому цей показник такий незначний.

Шкода, проте отриманий такий показник «почуття тактовності, вихованості, правильної поведінки» майже втратив своє місце в колі ціннісних орієнтацій.

Висновки.

У процесі проведеного емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій осіб освітнього простору, на прикладі школярів молодших класів було з'ясовано, що продуктивність учнів безпосередньо залежить від того, які життєві цінності у них переважають. від цього залежить оточення дитини, її майбутні орієнтири на подальше доросле життя. насолода (80%) та отримання позитивних емоцій від життя (75%) для більшості школярів займає ключове місце, діти визначили їх як одні з головних цінностей. продуктивність життя (70%) говорить про те, що учні прагнуть повністю вичерпати запас своїх сил, можливостей, умінь, навичок. таким чином, складність, висока динамічність та неузгодженість становлення утворень ціннісної складової формування особистості в освітньому просторі визначають необхідність подальшого вивчення цієї проблеми на емпіричному рівні та прикладному рівні.

Список використаних джерел

1. Історія психології. Період відкритого кризи. [під ред. Е. П. Шпрангер, Л. Я. Гальперіна, А. М. Ждан]. М.: МГУ, 1992. С. 347-361.
2. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. М.: Политиздат, 1984. 243 с.
3. Литвинчук Л.М. Стимуляція творчої активності суб'єктів освітнього простору як технологія забезпечення психологічного здоров'я / Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр. К. : НУОУ, 2020. Вип. №3 (56). С. 70-75.
4. Немов Р. С. Психология. Учебник для студентов педагогических учебных заведений. Москва. : Владос, 2005. 497 с.
5. Практикум по возрастной психологии : [под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко]. СПб.: Речь, 2002. 386 с.
6. Світ дитинства: Молодший школяр [під. ред. А. Г. Хрипковой; відп. ред А. В. Запорожець]. М. : Педагогіка, 1987. 253 с.
7. Яницкий М. С., Серый К. Ценностно – смысловая сфера личности. Кемеровский госуниверситет. Москва. : Владос, 1999. 328 с.
8. Maslow A. New frontiers of human nature (пер. з англ.). М.: Smysl, Al'pina non-fikshn, 2011. 496 p.

References

1. Shpranher, E. P. Halperina, L. Ya. & Zhdan, A. M. (1992). *Istoriia psikhologii. Period vidkrytoho kryzy. History of psychology. Period of open crisis.*]. Moskva. : MHU, 347-361. (in Ukrainian).
2. Kon, Y.S. (1984). *V poyskakh sebja: Lychnost y ee samosoznanye. [In Search of Oneself: Personality and Its Self-Consciousness]* Moskva.: Polytyzdat. (in Russian).
3. Lytvynchuk, L.M. (2020). *Stymuliatsiia tvorchoi aktyvnosti subiektiv osvitnoho prostoru yak tekhnolohiia zabezpechennia psikhologichnoho zdorovia [Stimulation of creative activity of sub-activities of the sanctuary space as technology of psychological health care]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy : zb. nauk. pr.* Kyev. : NUOU,3 (56), 70-75. (in Ukrainian).
4. Nemov, R. S. (2005). *Psykholohyia. Uchebnyk dlia studentov pedahohycheskykh uchebnykh zavedenyi [Psychology. Textbook for students of pedagogical educational institutions]*. Moskva : Vlados. (in Russian).

5. Holovei, L. A. & Rybalko, E. F. (2002). *Praktykum po vozrastnoi psykholohyy. [Workshop on developmental psychology]*. SPb.: Rech. (in Russian).
6. Khrypkovoi, A. H. & Zaporozhets, A. V. (1987). *Svit dytynstva: Molodshyi shkoliar [Svit dynasty: Young schoolboy pid. red.]*. Moskva: Pedahohika. (in Russian).
7. Ianytskyi, M. S., & Seryi, K. (1999). *Tsennostno – smyslovaia sfera lychnosti. Kemerovskiyi hossudarstvennyi unyversytet. [Value-semantic sphere of personality. Kemerovo State University]*. Moskva : Vldos. (in Russian).
8. Maslow, A. (2011). *New frontiers of human nature (per. z anhl.)*. Moskva: Smysl, Alpina non-fikshn.

Резюме

Литвинчук Л. доктор психологических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

ЦЕННОСТНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье раскрывается вопрос ценностной составляющей формирования личности в образовательном пространстве. Подчеркивается, что стоит в образовательных учреждениях уделять внимание формированию ценностной составляющей школьника в условиях, поскольку это является важным фактором для его духовного развития. В связи с этим ведущее значение в формировании духовно-нравственных ценностей приобретает мировоззрение личности, на основе которого формируется система ценностных ориентаций.

Ключевые слова: ценности; образовательное пространство; ценностные ориентации; смысложизненные ориентации.

Summary

Lytvynchuk L. doctor of psychological sciences, senior researcher assistant professor of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

VALUE COMPONENT OF PERSONALITY FORMATION IN THE EDUCATIONAL SPACE

The value component of the formation of the subject of educational space in today's conditions is an important factor for its spiritual development. In this regard, the leading role in the formation of values is the worldview of the individual, on the basis of which the system of value orientations is formed. Humanistic morality, national consciousness and devotion of the individual determine the awareness of the most important values of life. The fundamental spiritual values of mankind - humanism, freedom, justice, national reconciliation, nature conservation - in the modern school should become the dominant educational process.

The problem of value orientations of the individual is reflected in the philosophical, socio-psychological, pedagogical and art literature. In terms of personality-oriented approach to education, the purpose of which is aimed at the formation and development of personal values, the processes of formation of value orientations become important. The purpose of the article is to highlight the results of an empirical study of the value orientations of the student's personality in the educational space.

Research methods. *An empirical study of the value orientations of schoolchildren was conducted on the basis of secondary schools of I-III grades in Kyiv. Students of 3rd and 4th grades took part in the research. The total sample is 45 students. To determine the value orientations of students in the educational process was to use the following methods: Methodology of S. Schwartz "Value Questionnaire"; "Test of meaningful life orientations" (SJO), D. Leontiev; M. Rokych's method "Value orientations".*

The scientific novelty and practical significance *lies in the fact that in the process of empirical study of the value orientations of people in the educational space, on the example of primary school students, it was found that student productivity directly depends on what life values prevail. the child's environment, his future orientations for the further adult life depend on it. enjoyment (80%) and getting positive emotions from life (75%) for most students is key, children identified them as one of the main values. productivity of life (70%)*

In conclusion, *it can be argued that students seek to fully exhaust their strength, capabilities, skills, abilities. thus, the complexity, high dynamism and inconsistency of the formation of formations of the value component of personality formation in the educational space determine the need for further study of this problem at the empirical level and applied level.*

Keywords: values; educational space; value orientations; life-meaning orientations.

Recelved/Поступила: 17.02. 21.